

СТАНОВЛЕННЯ ЦЕРКВИ ЯК ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Наша держава взяла курс на побудову громадянського суспільства, становлення якого відбувається в тісному взаємозв'язку з формуванням правової, соціальної, демократичної держави. Важливу роль у становленні громадянського суспільства відіграють його інститути: політичні партії, громадські організацій, профспілки, інші суспільні утворення. Особливе місце серед інститутів громадянського суспільства займає Церква, що, насамперед, спричинено високим рівнем довіри до неї громадян нашої держави. Свідченням цьому є результати багатьох соціологічних досліджень. Так, згідно з даними одержаними Інститутом соціальної та політичної психології Академії педагогічних наук України під час соціопитування, проведеного 21-25 травня цього року, в якому брали участь 2 тис. респондентів старше 18 років по всій країні, було виявлено, що Церква, система освіти та Збройні сили України мають найбільшу довіру жителів країни. «Церкві довіряють 59,3% респондентів, системі освіти — 48,8%, Збройним силам — 44%. Хибність вибірки не перевищує 2,2%» [11].

Отже, Церква, як інститут громадянського суспільства, користуючись довірою у громадян нашої держави, мала (як показує вітчизняний історичний досвід) і має можливість завдяки своїй діяльності впливати на свідомість, а відтак і на поведінку громадян нашої держави. Впливаючи на свідомість людини, а це відбувається завдяки здійсненню Церквою проповідницької, катехизаційної, просвітницької та добродійної діяльності, вона, тим самим, спричиняється до формування в особистості таких моральних якостей як патріотизм, чесність, порядність, законослухняність та ін. Саме завдяки таким особистісним якостям громадян нашої держави, можна буде сформувані основоположні засади громадянського суспільства.

Також показником розширення сфери впливу Церкви є збільшення кількості її структурних одиниць — релігійних організацій.

Так, за останні 10 років кількість релігійних громад в Україні зросла в 2,5 рази. На сьогодні в Україні налічується понад 33 тис. релігійних громад [5]. Це вказує на розширення віросповідного спектру Церкви, зростаючу потребу громадян нашої держави у Церкві як духовній і смислостверджуючій інституції.

Отже, Церква, володіючи певним досвідом суспільної діяльності та завдяки значній кількості її структурних одиниць (релігійних організацій), має величезний потенціал і можливість позитивного впливу на українське суспільство, зокрема, на процес побудови громадянського суспільства в нашій державі.

Для більш повного використання Церквою свого потенціалу на користь суспільства, а звідси, відповідно, і прискорення побудови громадянського суспільства в нашій державі, їй потрібно володіти всіма доступними матеріальними та духовними засобами. Тільки за такої умови відбудеться становлення Церкви повноцінним та дієвим інститутом громадянського суспільства, а також вона зможе повністю виконувати функції, притаманні інститутам громадянського суспільства — взяти на себе часткове виконання функцій держави (наприклад, формувати громадянську культуру населення, здійснювати благодійницьку діяльність, підтримувати найменш соціально захищені категорії населення, налагоджувати міжнародні зв'язки, проводити наукову і просвітницьку роботу тощо). Маючи такий статус, Церква зможе розв'язувати важливі для всього соціуму проблеми, привертати до них увагу держави, а коли буде в тому потреба, то їй змушувати державу корегувати свою політику в потрібному для суспільства напрямі. Вона буде здатна забезпечувати зворотний зв'язок між державою і суспільством, пропонуватиме їм свої програми вирішення кризових питань.

Тому для становлення Церкви як дієвого інституту громадянського суспільства їй потрібна допомога держави у плані забезпечення її матеріальними і духовними засобами, перш за все у правовому аспекті. З іншого ж боку, наша держава повинна скористатися потенціалом, який містить у собі Церква, діяльність якої, при сприятливих для неї умовах, буде спрямована на благо нашого суспільства, допоможе їй виконувати функції інституту громадянського суспільства, а звідси — і прискорить процес побудови громадянського суспільства в нашій державі.

Слід зазначити, що з часу проголошення незалежності української держави було зроблено чимало в напрямі правого забезпечення діяльності Церкви: її складових — релігійних організацій, які виступають суб'єктами правовідносин в усіх нормативно-правових актах, що регулюють діяльність Церкви. Незважаючи на те, що Церква не виступає суб'єктом правовідносин, у вітчизняній науковій і суспільній думці вона постає як окрема суспільна інституція — інститут громадянського суспільства. У нашому випадку поняття «Церква» викорис-

товується як збірне поняття, що охоплює всі християнські конфесії, які знайшли своє поширення в Україні.

Отже, кроки, які здійснила держава в напрямі правового забезпечення Церкви (релігійних організацій) матеріальними і духовними засобами, відповідно, стали початком становлення її як повноцінного та дієвого інституту громадянського суспільства, знайшли свій вияв в Конституції України (1996) та Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991).

Так, у статті 35 Конституції України сказано, що Церква (релігійні організації) відокремлені від держави. Це є позитивним фактом, що перешкоджатиме контролю та втручанню держави у діяльність Церкви і навпаки. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» більш детально випишує правові норми, які забезпечують правову діяльність Церкви (релігійних організацій): процедуру їх реєстрації, майновий стан, права, трудову діяльність, відносини із державними органами та ін. Слід зазначити, що вищезазначені нормативно-правові акти визначили основні положення, які узаконили діяльність Церкви в українському суспільстві, сприяли матеріальному і духовному забезпеченню її діяльності. Практичну реалізацію цих положень доповнили і реалізували Укази, Розпорядження Президента України та Постанови Кабінету Міністрів України.

Так, що стосується вирішення проблеми матеріального забезпечення діяльності Церкви, то зупинимо свою увагу на найбільш актуальному для Церкви питанні: реституції (поверненні) їй відібраної власності (культових будівель, майна та ін.), в першу чергу тієї, що не використовується або використовується не за призначенням. Розв'язання цього питання має на меті поновлення Церкви її у правах і свободах, а також сприятиме зменшенню кількості міжконфесійних конфліктів, які найчастіше виникають на ґрунті боротьби кількох релігійних організацій за право володіння культовим приміщенням чи майном.

На вирішення цієї проблеми були спрямовані такі нормативно-правові акти: Указ Президента України 4 березня 1992 року №125 «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна»; Розпорядження Президента України від 22 червня 1994 року №53/94-рп «Про повернення релігійним організаціям культового майна»; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Щодо забезпечення поетапного повернення релігійним організаціям культових будівель, які не використовуються або використовуються не за призначенням» (травень 1998 року, № 290); Постанова Кабінету Міністрів України №137/2002 від 14 лютого 2002 року «Про умови передачі культових будівель релігійним організаціям»; Указ Президента України № 279/2002 від 21 березня 2002 року «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики ко-

лишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій»; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2002 року N 564-р «Про перспективний план невідкладних заходів щодо остаточного подолання негативних наслідків політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій»; Постанова Кабінету Міністрів України №1699 від 29 жовтня 2003 року «Про затвердження Типового договору про безоплатне користування релігійною організацією культовими будівлями та іншим майном, що є державною власністю»; Розпорядження Президента України №1172-рп 23 вересня 2005 року «Про заходи щодо реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, релігій і церкви».

Згідно з цими документами було класифіковане майно, що підлягає передачі релігійним організаціям, визначено порядок і види договорів про його передачу, надано можливість для релігійних організацій оскаржити у судовому порядку рішення державних органів із майнових питань та ін.

Завдяки впровадженню в життя вищезазначених нормативно-правових актів ситуація в питанні матеріального забезпечення діяльності Церкви на даний час змінилась на краще. Так, за словами виконувача обов'язків голови Державного комітету України у справах національностей і релігій Г.Попова: «За 15 років ... у власність та користування релігійним організаціям передано 3600 колишніх культових споруд, причому майже 2000 з них є пам'ятками архітектури державного чи місцевого значення» [7].

Що стосується проблеми духовного забезпечення діяльності Церкви, то розглянемо найбільш актуальні питання, які останнім часом турбували вітчизняних науковців та представників Церкви. Це, насамперед, введення предметів релігійного спрямування в державні навчальні заклади всіх рівнів, заснування Церквою (релігійними організаціями) навчальних закладів всіх рівнів, урівнення в правах і соціальних гарантіях викладачів і студентів духовних навчальних закладів із викладачами і студентами світських навчальних закладів.

Так, щодо запровадження предметів релігійного спрямування в загальноосвітні навчальні заклади, то початок цьому процесу поклали: Меморандум про співпрацю, підписаний 18 квітня 2000 року між Міністерством освіти і науки України, Державним комітетом України у справах релігій та Всеукраїнською радою Церков і релігійних організацій та Доручення Президента України від 8 липня 2005 року № 1-1/657 щодо подолання морально-духовної кризи суспільства, посилення зусиль держави, громадянського суспільства і Церкви у створенні високодуховного виховного середовища, забезпечення морально-етичного виховання учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах країни. Так, на виконання вищезазначеного Доручення, Наказом Міністерства освіти і науки України від 26 липня

2005 року №437 було створено спеціальну комісію для розроблення змісту факультативних курсів з навчальних дисциплін «Етика віри» та «Релігієзнавство», які були запроваджені в 2005-2006 навчальному році. Згідно з цим наказом, у загальноосвітніх навчальних закладах було введено вищеназвані факультативні курси, запроваджені за принципом вільного вибору. Наприклад, предмет «Етика віри» викладається в 5-6 класах на добровільних засадах: надано право вибору батькам на його вивчення. Також наказом було затверджено введення «факультативних курсів морально-етичної проблематики, що апробуються в регіонах, за умови кадрового та навчально-методичного забезпечення з відповідним грифом міністерства» [9].

Слід зазначити, що вимогами до програми навчальної дисципліни «Етика віри» та «Релігієзнавство» є використання загальних підходів усіх Церков, наявність інформативного характеру, з відсутністю релігійних обрядів. Їх метою є: ознайомлення учнів з усіма віросповідними конфесіями, виховання на моральних засадах християнства, формування толерантності, поваги до всіх релігійних вчень тощо. Вимогою до викладачів ставиться проходження державної атестації.

Зміни у вищих навчальних закладах поклало початок виконання положень Меморандуму «Про співпрацю Міністерства освіти і науки України, Державного комітету України у справах релігій та Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій», підписаного 18 квітня 2000 року. Так, на реалізацію його положень Міністерством освіти і науки України 24 листопада 2005 року був виданий Наказ №280/2002 «Про внесення змін і доповнень до Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями». Згідно з цим Наказом до Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, до напрямку «Філософія» було включено спеціальність «Богослов'я (Теологія)» [10].

Введення у вищі навчальні заклади навчальної дисципліни «Богослов'я (Теологія)» не суперечить чинному законодавству про освіту, адже вимогою до цієї навчальної дисципліни є подання спільних для всіх конфесій основних догматичних положень і принципів. Також позитивом введення цього навчального курсу є й те, що підготовка фахівців з богослов'я здійснюється відповідно до державних стандартів, за якими акредитуються всі інші світські спеціальності в галузі вищої освіти.

Відтак право викладання дисциплін релігійного спрямування в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах взяла на себе держава. Це пов'язано з поліконфесійним складом українського суспільства, наявністю конфліктів у релігійному середовищі та

відсутністю однієї домінуючої в суспільстві церковної структури. Тому надання Церкві права на заснування навчальних закладів всіх рівнів є чи не одним з важливих аспектів забезпечення її духовними засобами. Також реалізація цього права, по-перше, сприятиме дотриманню нашою державою міжнародних нормативно-правових актів, до виконання яких вона приєдналась, зокрема «Загальної декларації прав людини» (стаття 18), «Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права» (стаття 3, п.3), «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (стаття 18), що передбачають право батьків та опікунів учнів, які навчаються в загальноосвітніх середніх школах, обирати для них «не лише державні школи, але й інші, які відповідають мінімуму вимог до освіти, встановленому державою, та забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей згідно зі своїми переконаннями» [8].

По-друге, представники різних церков вважають такий варіант найоптимальнішим в ситуації, що склалась, адже на фоні падіння моральності молодого покоління, зростання рівня злочинності та інших негативних факторів, такий вихід із ситуації є найбільш прийнятним. Так, ієрархи церков виступають за надання їм права створювати загальноосвітні навчальні заклади під своїм патронатом, де б навчалися діти за власною згодою та згодою і бажанням батьків. Вимогою до таких закладів буде те, що поза основною державною програмою повинні викладатись релігійні предмети.

Але наявна в нашій державі правова ситуація не сприяє цьому. Так, діючий Закон України «Про освіту», декларуючи світський характер освіти, не надає права Церкві (релігійним організаціям) створювати загальноосвітні навчальні заклади. Свідченням цьому є стаття 18 вищевказаного закону, яка перелічує соціально-економічні, національні, культурно-освітні підстави для створення загальноосвітніх навчальних закладів, а потреби, пов'язані із задоволенням релігійних переконань, в ньому відсутні [4]. Для позитивного вирішення цього питання є потреба внесення змін до Закону України «Про освіту», зміст яких буде відповідати вищеназваним міжнародним нормативно-правовим актам, виконувати які зобов'язалась наша держава.

Питання урівнення в правах і соціальних гарантіях викладачів і студентів духовних навчальних закладів з викладачами і студентами світських навчальних закладів, теж є актуальним в плані забезпечення Церкви духовними засобами. Так станом на 1 січня 2007 року в нашій державі діє 185 духовних навчальних закладів з 20 881 слухачем в них, працює близько 13 тисяч недільних шкіл [6]. Тому становлення Церкви як повноцінного інституту громадянського суспільства і сприяння її діяльності на користь українського суспільства, залежить від рівня забезпечення правами та соціальними гарантіями її кадрів: викладачів і студентів, що навчають і навча-

ються в духовних навчальних закладах. На даний час це питання залишається невирішеним.

Отже, вищеназвані кроки держави у напрямі забезпечення Церкви матеріальними і духовними засобами діяльності частково сприяли її становленню повноцінним і дієвим інститутом громадянського суспільства. Але, незважаючи на всі досягнення в цьому плані, не є до кінця вирішеними питання матеріального і духовного забезпечення діяльності Церкви. Зокрема, що стосується питання матеріального забезпечення діяльності Церкви (повернення їй культових споруд і майна), то зі слів виконувача обов'язків голови Державного комітету України у справах національностей і релігій Г.Попова ситуація виглядає такою: «Майже третина громад не мають церков і молитовень, хоча існує досить багато колишніх культових споруд, які до цього часу використовуються не за призначенням й не повертаються релігійним організаціям. Це ж стосується й предметів церковного начиння» [5].

Слід зазначити, що ці проблемні питання є основними і їх невирішення гальмує процес матеріального і духовного забезпечення діяльності Церкви. Саме їх розв'язання сприятиме швидшому становленню Церкви як активного та дієвого інституту громадянського суспільства.

Отже, для вирішення вищеназваних проблем слід віднайти оптимальні шляхи і механізми їх розв'язання у правовому плані. Для цього необхідно перш за все внести зміни до чинного Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» або прийняти нову його редакцію, адже на сучасному етапі розвитку державно-церковних відносин чимало з положень чинного закону не віддзеркалюють реального стану речей. Тому є потреба приведення його у відповідність до умов сьогодення.

Так, питання внесення змін до чинного закону або прийняття його нової редакції неодноразово піднімалось вітчизняними науковцями, громадськими діячами і самими представниками Церков (релігійних організацій). І в цьому плані вже було розпочато роботу. Так, на виконання Указу Президента України від 20 січня 2006 року №39 «Про план заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи», підпунктом 6 пункту 2 Плану передбачалась розробка нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Слід зазначити, що така вимога продиктована виконанням зобов'язань, які взяла на себе наша держава щодо виконання 2005 року Плану дій Україна-ЄС, а також цільових планів Україна-НАТО на 2005 рік. В такий спосіб була створена робоча група з представників центральних органів виконавчої влади та громадських організацій, науковців та ієрархів різних конфесій. Результатом діяльності робочої групи, що розпочала свою роботу у квітні 2006 року, став законопроект з новою назвою: «Про свободу світогляду, віросповідання та релігійні ор-

ганізації». Слід зазначити, що в новому законопроекті знаходять своє вирішення проблеми, які розглядалися вище.

Так, що стосується повернення Церкві культових приміщень і майна, то стаття 25 п.1,2 законопроекту визнає право Церкви (релігійних організацій) на безоплатне користування культовими будівлями та іншим майном, що перебуває у державній та комунальній власності [3]. При цьому зазначається, що якщо на передачу у безоплатне користування одного і того ж самого культового майна претендують дві та більше релігійні організації, то приймається рішення на користь тієї з них, яка володіла чи користувалася цим майном до моменту його вилучення. Також важливими є положення про те, що культове майно повертається тільки релігійним організаціям [3], бо ж на нього подеколи претендують ще якісь світські інституції.

Практичне втілення цих положень призвело б до зменшення кількості конфліктів у релігійному середовищі, а відтак сприяло б матеріальному забезпеченню Церкви та прискорило процес становлення її як дієвого інституту громадянського суспільства.

Щодо вирішення питань духовного забезпечення діяльності Церкви, надання їй права засновувати навчальні заклади всіх рівнів та урівнення в правах і соціальних гарантіях викладачів та студентів духовних навчальних закладів з студентами й викладачами світських навчальних закладів: вони знайшли своє втілення у вищезазваному законопроекті. Так, п.6 статті 6 законопроекту надає право Церкві (релігійним організаціям) «засновувати дошкільні, загальноосвітні та вищі навчальні заклади з релігійно визначеною системою виховання» [3]. А п.4,5 статті 22 законопроекту прирівнює викладачів і студентів духовних навчальних закладів в правах і соціальних гарантіях до викладачів та студентів недержавних навчальних закладів [Див.3].

На жаль, даний законопроект не пройшов затвердження у Верховній Раді України через нестабільну політичну ситуацію в нашій державі, байдужість значної частини депутатського корпусу до питань релігійного життя та певне його несприйняття з боку ієрархів церков, можливо, через новаторський характер цього законопроекту.

Незважаючи на всі труднощі, що виникають на шляху до матеріального і духовного забезпечення діяльності Церкви, вирішення цих питань потроху просувається вперед. Гальмує процес те, що адаптація вітчизняної системи державно-церковних відносин до європейських стандартів відбувається повільно, заважає цьому й політична боротьба між різними політичними силами та інституціями влади, поверхове розуміння ними суті процесів, що відбуваються у релігійній сфері суспільства. Відтак саме це і є причиною несприйняття нововведень у законодавчу сферу, яка регулює державно-церковні відносини.

На майбутнє, для закріплення статусу Церкви як інституту громадянського суспільства та швидшого вирішення проблем, що розглядались в даній статті, оптимальним варіантом було б побудувати відносини між державою і Церквою в площині конкордатної (договірної) системи. Дана система зможе створити правову базу для вирішення питань забезпечення Церкви матеріальними і духовними засобами, а відтак й прискорити процес становлення Церкви як дієвого та активного інституту громадянського суспільства.

Використані джерела

1. Конституція України. — К., 1997. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» // <http://archiv.orthodoxy.org.ua/page-679.html> Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» // http://www.risu.org.ua/library/doc/proekt060704_svobsov.rtf

2. Закон України «Про освіту» // http://www.mon.gov.ua/laws/ZU_1060.doc

3. В Україні росте число зареєстрованих релігійних організацій а отже, відповідно розширилася сфера діяльності Церкви // Державно-конфесійні відносини // <http://www.risu.org.ua/ukr/news/article;15840/>

4. Див.: Колодний А. Проблеми плюральності релігійного життя в Україні // Релігійна свобода. Науковий щорічник. — №11. — К., 2007.

5. Керівник Держкомнацрелігій наголосив, що повернення церковного майна є не так політичною, як фінансовою проблемою // <http://www.risu.org.ua/ukr/news/article;16347/>

6. Международная защита прав и свобод человека. Сборник документов. — М., 1990.

7. Наказ Міністерства освіти і науки України від 26.07.2005 року № 437 «Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства» // http://www.mon.gov.ua/laws/MON_437.doc

8. Наказ Міністерства освіти і науки України № 280/2002 «Про внесення змін і доповнень до Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями» // http://www.risu.org.ua/ukr/resources/govermentsdoc/mesorder280_2002/

9. Українці найбільше довіряють Церкві. 6 червня 2007 // http://orthodoxy.org.ua/uk/po_eparhiyah/kiivska/2007/06/06/8320.html